

О. І. Крошка

асистент кафедри диференціальної і експериментальної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
e-mail: oksana.kroshka@gmail.com

**МОДЕЛЬ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОГО СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
ДО СЕБЕ**

У статті розглядається основні теоретико-методологічні аспекти вивчення емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. Вивчення психологічних особливостей емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, на думку автора, неможливо без визначення структури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. Наведена авторська п'ятикомпонентна модель емоційно-оцінного ставлення особистості до себе.

Ключові слова: емоційно-оцінне ставлення до себе, особистість, самовідношення, самосвідомість, рефлексія.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших відношень соціального буття людини є її ставлення до себе. Будь-який прояв активності людини як соціального суб'єкта супроводжується включенням в даний процес ставлення до себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В сучасній психології ставлення до себе розглядається як безпосереднє відображення в свідомості особистісного змісту "Я". Ставлення до себе не базується на оцінці соціальної бажаності сприйманої в собі риси, і не є прямим наслідком знання про себе, хоча феноменологічно виводиться з нього. В основу такого підходу В. В. Століним і С. Р. Пантілеєвим покладена ідея про те, що підставою ставлення до себе є оцінка особистістю свого "Я", власних рис по відношенню до мотивів, які виражають її потребу в самореалізації [1; 6].

Проведений аналіз літературних джерел дозволяє констатувати існування трьох різних підходів в дослідженні ставлення людини до себе:

- розуміння ставлення до себе як афективного компоненту самосвідомості (ставлення до себе в структурі самосвідомості);
- розуміння ставлення до себе як риси особистості (ставлення до себе в структурі особистості);
- розуміння ставлення до себе як компоненту саморегуляції (ставлення до себе в системі саморегуляції).

Їхня інтеграція можлива на основі методологічного положення про єдність діяльності, особистості і самосвідомості [3]. Так, за С. Л. Рубінштейном, на певному етапі вивчення діяльності природно і закономірно переходить у вивчення властивостей особистості, а будь-яка діяльність виходить від особистості як її суб'єкта. Особистість як свідомий суб'єкт усвідомлює не тільки оточуючих, але і себе в своїх відносинах з ними, свідомо при-

власнює собі все, що робить людина, відносить до себе всі витікаючи від неї вчинки і свідомо приймає на себе відповідальність як їх автора і творця. “Проблема... вивчення особистості... завершується розкриттям самосвідомості” [3, с. 434–435].

Таким чином, ґрунтуючись на проведеному аналізі наукових першоджерел, можна констатувати різноманіття теоретичних контекстів та кутів зору, під якими розглядаються всі аспекти проблеми “Я” і основні психологічні категорії цього напрямку та відсутність єдиного погляду на проблему структуризації ставлення особистості до себе.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для вивчення взаємозв'язків між структурними показниками емоційно-оцінного ставлення особистості до себе нами був проведений кореляційний аналіз за Пірсоном. Слід сказати, що переважна більшість кореляцій між досліджуваними показниками “Опитувальника самовідношення” і методики “Смисложиттєві орієнтації” були позитивними і при цьому значущими на рівні $p < 0,05$. Виняток становили лише шкали “Очікуване відношення від інших” і “Саморозуміння” — вони формують найменше число достовірних взаємозв'язків з рештою психологічних параметрів. Вказані шкали відображають різні боки одного психологічного феномена — рефлексії, а саме: саморефлексії і рефлексії очікуваного відношення від інших.

Для створення та семантичного наповнення виділеної нами п'ятикомпонентної моделі емоційно-оцінного ставлення особистості до себе означений процес самопізнання є дуже важливим, оскільки характеризує особливості оцінювання внутрішніх психічних актів та станів. Рефлексія в контексті емоційно-оцінного ставлення особистості до себе — це не просто знання або розуміння суб'єктом себе самого, але й, в першу чергу, усвідомленість того, як інші знають або розуміють того, хто рефлексує, його особистісні, емоційні та когнітивні особливості.

Важливо, що рефлексія як складова частина емоційно-оцінного ставлення суб'єкта до себе відображає індивідуальні уявлення про те, що його особистість, характер і діяльність здатні викликати у інших пошану, симпатію, схвалення і розуміння — або протилежні ним відчуття. Оскільки емоційне оцінювання себе самого є процесом суб'єктивним, то й мова йде не про дійсне відношення інших людей, а про відношення людей, яке передбачається, відбивається, тобто про самовідношення самого рефлексуючого суб'єкта. Фактично, шкала “Очікуване відношення від інших” пов'язана з образом узагальненого іншого, а не з прогнозами міжособистісних стосунків або реальних від конкретних значущих людей.

Розуміючи рефлексію як один з компонентів, що характеризують зрілу особистість, можна припустити, що певною мірою у представників даної вікової групи можуть спостерігатися парадоксальні поведінкові паттерни, обумовлені як поєднанням розвиненого емоційно-особистісного ставлення до себе з незрілістю рефлексії, так і навпаки, поєднанням нерозвиненого емоційно-особистісного ставлення до себе із зрілістю рефлексії. Особливо ці феноменологічні прояви будуть діагностовані саме в період юності, чому

сприяє загальний хід особистісного розвитку та специфічні новоутворення, які передбачають основний акцент саме на рефлексуванні оцінних аспектів власної особистості.

Отже, виділена нами п'ятикомпонентна модель емоційно-оцінного ставлення особистості до себе є єдиним змістовим утворенням, яке має математико-статистичне підтвердження та забезпечене емпіричними гарантими в надійних та валідних методиках.

У таблиці представлені результати компонентного аналізу по всій вибірці.

**Компонентний аналіз стандартизованих показників
“Опитувальника самовідношення” і “Смисложиттєві орієнтації” (по всій вибірці)**

Показники (у Z-балах)	Компонента				
	1	2	3	4	5
Осмисленість життя	0,926				
Локус контролю — життя	0,826				
Локус контролю — Я	0,803				
Процес життя	0,795				
Результат життя	0,785				
Цілі в житті	0,757				
Аутосимпатія		0,864			
Самозвинувачення		-0,848			
Глобальне самовідношення (трансформований показник)		0,596	0,494	0,403	
Самоприйняття		0,553		0,448	
Самоповага		0,405	0,675		
Самокерівництво, самопослідовність			0,666		
Саморозуміння			0,644		
Самоінтерес (шкала 6)				0,742	
Очікуване від інших відношення				0,561	-0,517
Самоінтерес				0,515	
Самовпевненість		0,408	0,472	0,484	
Відношення інших					0,899

Примітка: У таблиці наведені коефіцієнти кореляції показників з компонентами $>|0,400|$.

Як видно з таблиці, на першу компоненту максимальні навантаження склали показники методики “Смисложиттєві орієнтації”.

1) Унаслідок того, що перша компонента цілком складається з показників надійного та валідного опитувальника “Смисложиттєві орієнтації”, вона отримала назву “Осмисленість життя”.

Особлива роль цієї компоненти у загальній моделі емоційно-оцінного ставлення особистості до себе полягає у тому, що осмисленість життя особистості у будь-якому віці не є внутрішньо однорідною структурою, вона узагальнено характеризує мотиваційну тенденцію особистості щодо напрямку осмисленості власного життя. Фактично отриману компоненту можна розглядати як провідну складову сенсу життя особистості. При цьому вона включає в себе досить різноманітні за змістом групи психологічних феноменів, які включають в себе власне смисложиттєві орієнтації; цілі в житті, насиченість життя і задоволеність самореалізацією. Оскільки

ки завдяки першій компоненті ми можемо прояснити загальну екзистенціальну спрямованість особистості, отримати інформацію стосовно того, чи сприймає досліджуваний сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений сенсом, то, на наш погляд, ці категорії можна співвіднести з конструктором внутрішнього часу у психіці суб'єкта, а саме, з метою (майбутнім), процесом (сьогоденням) і результатом (минулим), надати узагальнену оцінку пройденого відрізка життя, охарактеризувати відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина. Тобто, ця компонента характеризуватиме людину в тому числі й з точки зору її часової спрямованості.

Як нам представляється, суб'єкт може осмислювати власне життя або черпати сенс свого життя окремо в кожній категорії чи у всіх складових одночасно. Саме тому компонента "Осмишеність життя" виступає провідною в загальній п'ятикомпонентній моделі, запропонованій в нашому дослідженні.

Тобто у вибраній п'ятикомпонентній моделі рефлексія власного життя через систему суб'єктивних сенсів визначає основний вектор емоційно-оцінного ставлення до себе в період підліткового і юнацького віку. Даний вектор визначає, наскільки задоволений індивід прожитою частиною життя і наскільки сильно виражені його цілі в майбутньому. А також наскільки активно він здатний контролювати власне життя, чи відчуває до нього інтерес, переконаний чи ні в можливостях людини керувати нею.

Слід зазначити, що для даної вибірки і при визначенні іншого числа компонент, саме компонента "Осмишеність життя" стійко зберігала свою структуру. Більш того, проведений окремо компонентний аналіз для показників опитувальника "Смисложиттєві орієнтації" виділяє лише одну компоненту з власним значенням >1 . Це свідчить про те, що смисложиттєві орієнтації є дуже тісно взаємозв'язаними структурними одиницями емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, які умовно можна розглядати як єдиний конструктор.

2) Друга компонента отримала назву "Дружність до власного Я".

У досліджуваній п'ятикомпонентній моделі згода зі своїм Я визначає другий за значущістю напрям емоційно-оцінного ставлення особистості до себе.

Виділена психологічна компонента визначає, наскільки індивід схвалює себе в цілому і в істотних частковостях, довіряє собі і володіє позитивною самооцінкою. Особливе значення цієї компоненти пов'язано з її континуальністю. На її негативному полюсі можуть розташовуватися тенденції до підкреслювання власних недоліків, низька самооцінка, схильність до самозвинувачення. Крім того, негативний полюс компоненти "Дружність до власного Я" передбачає емоційні реакції, спрямовані на себе, а саме, роздратування, презирство, знуцання, самоприговор та ін. Тобто, на наш погляд, друга компонента може виконувати окрему самостійну діагностичну роль та виступати як додаткова шкала психологічної схильності до суїцидальних дій (тобто дану схильність можна буде діагностувати ще до того, як суб'єкт скоїть будь-які прояви суїцидальної активності — від

розмов суїцидального характеру до реальних спроб). Зв'язок негативного полюсу другої компоненти з особливостями психологічної схильності до суїцидальної активності пов'язаний також з тим, що означена компонента діагностує ступінь вираженості та суб'єктивного переживання внутрішньо недиференційованого відчуття “за і проти” самого себе.

Особлива роль другої компоненти в узагальненій п'ятикомпонентній моделі емоційно-оцінного ставлення особистості до себе полягає в посиленні того аспекту самовідношення, який емоційно і змістовно об'єднує у суб'єкта віру в свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей, вміння і бажання контролювати власне життя і бути самопослідовним, розуміти самого себе.

Шкалами, які виявили максимальні коефіцієнти кореляцій з другою компонентою, були “Аутосимпатія”, “Самозвинувачення (з негативним знаком)”, “Глобальне самовідношення (трансформований показник)”, “Самоприйняття”, “Самоповага” — всі вони відносилися до “Опитувальника самовідношення”, що ще раз підкреслює її особливий, окремий статус в загальній п'ятикомпонентній моделі емоційно-оцінного ставлення особистості до себе.

Взагалі друга компонента розкриває найбільш узагальнене, майже недиференційоване почуття позитивного або негативного ставлення особистості до себе, яке може бути психологічно оформлене як почуття психологічної захищеності або незахищеності.

3) Третя компонента умовно названа нами “Визнання цінності свого Я”. Вона сформована такими шкалами “Опитувальника самовідношення”, як “Глобальне самовідношення (трансформований показник)”, “Самоповага, самопослідовність”, “Саморозуміння”, “Самовпевненість”.

Ми не виключаємо, що дана компонента характеризує той аспект самовідношення, який емоційно і змістовно об'єднує віру в свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей, прагнення контролювати власне життя і бути самопослідовним, розуміння самого себе. Фактично виділена нами третя компонента розкриває специфіку оцінювання власного “Я” відносно соціально-нормативних критеріїв: волі, цілеспрямованості, успішності, соціального схвалення власного “Я”. Узагальнено можна визначити компоненту “Визнання цінності свого Я” як підґрунтя компетентності, ефективності особистості, загальної інструментальності “Я”. У змістовому плані третя компонента являє собою біполярний континуум, на позитивному полюсі якого шкала об'єднує схвалення себе в цілому і в істотних частковостях, довіра до себе і позитивну самооцінку, ставлення до себе як до упевненої, самостійної, вольової і надійної людини, якої є за що поважати. Позитивний полюс компоненти “Визнання цінності свого Я” відповідає самовпевненості, високому самовідношенню, відчуттю сили свого “Я”, внутрішньої психологічної компетентності. Крім того, третя компонента пов'язана з соціальною сміливістю і відсутністю внутрішньої напруженості з доброю соціальною пристосовністю, запереченням проблем, депресивних станів, а також з інтернальним локусом контролю, переважно у сфері досягнення.

На її негативному полюсі розташовується бачення в собі переважно недоліків, низька самооцінка, готовність до самозвинувачення, незадоволеність своїми можливостями, відчуттям слабкості, сумнів щодо здатності викликати повагу та заохочення з боку оточуючих. Шкали, які створюють цей негативний полюс, свідчать про такі інтрапунітивні емоційні реакції, як роздратування, презирство, знуцання, винесення самоприговорів.

Складові структури, які входять у третю компоненту, припускають процес оцінки себе в порівнянні з деякими соціально значущими критеріями, нормами, еталонами, уявленнями про благополучного і ефективного індивіда, закладеними у ідеальний образ “Я” суб’єкта.

В межах теорії та загальної методології нашого дослідження значущість цієї компоненти та її особлива роль в загальній структурі емоційно-оцінного ставлення особистості до себе полягає саме в її узагальненому оцінному характері.

4) Четверта компонента, виділена нами, отримала назву “Близькість до свого Я”. З нею виявлені максимально значущі коефіцієнти кореляцій шкал “Глобальне самовідношення (трансформований показник)”, “Самоприйняття”, “Самоінтерес (шкала 6)”, “Очікуване відношення від інших”, “Самоінтерес”, “Самовпевненість”.

У наведеній моделі, що складається з п’яти компонентів, компонента “Близькість до свого Я” є четвертим за значущістю вектором емоційно-оцінного відношення особистості до себе. Загалом компонента “Близькість до свого Я” надає психологічну інформацію щодо тенденції ухвалення особистістю власних планів і бажань, поблажливого ставлення до себе як до впевненої, вольової, самостійної людини, розкриває максимально узагальнене та неусвідомлюване, внутрішньо недиференційоване відчуття “за і проти” самого себе.

Дана компонента включає також відчуття сили свого “Я” та впевненість в тому, що аналогічні оцінки та позитивне ставлення виникає й у оточуючих, тобто виражає ступінь вираженості очікування позитивного або негативного відношення з їхнього боку.

В основі четвертої компоненти лежить відчуття симпатії до себе, згоди зі своїми внутрішніми спонуканими, ухвалення себе таким, який є, навіть з деякими недоліками. Четверта компонента “Близькість до свого Я” змістовно тотожна зі схваленням суб’єктом своїх планів і бажань, поблажливим, дружнім відношенням до себе. Причому ця компонента включає не тільки ухвалення суб’єктом свого образу “Я” як особистості, але й емоцій, які супроводжують оцінку цього образу, що може виражатися у відчутті задоволеності або незадоволеності.

Вважаємо за необхідне відмітити, що четверта компонента однополярна, вона не має протилежного полюса. Її антагоністом може виступати чинник самозвинувачення. У феноменологічному просторі індивіда саме ці чинники виявляються розділеними. Звідси, наприклад, пониження симпатії не обов’язково повинно привести до підвищення самозвинувачення.

Вказані вище психологічні характеристики тісно взаємозв’язані між собою і відображають міру близькості індивіда до самого себе, зокрема

інтерес до власних думок і відчуттів, готовність спілкуватися з собою “на рівних”, впевненість в своїй цікавості для інших.

5) П'ятій компоненті було привласнено назву “Рефлексія оточення”. У її структурі найбільшу вагу мають шкали “Відношення інших” і “Очікуване від інших відношення” (із зворотним знаком). Провідною складовою у п'ятій компоненті виступає ступінь усвідомлення суб'єктом того, як він в дійсності сприймається та оцінюється іншими суб'єктами та якого відношення він очікує від референтного оточення.

П'ята компонента “Рефлексія оточення” виступає поліморфною і поліфункціональною структурною одиницею, в складі якої виділяється і віддзеркалення уявлень інших людей про суб'єкта, і конструювання внутрішніх характеристик партнера, і когнітивне усвідомлення ситуації взаємодії, передбачення поведінкових реакцій інших людей стосовно окремих особистісних характеристик суб'єкта. Специфіка п'ятої компоненти багато в чому визначається особливістю перцептивних процесів, в контексті яких вона розглядається, вона може реалізовуватися у спілкуванні та сприяти оптимізації і конструктивності всіх його сторін. П'ята компонента “Рефлексія оточення” розкриває внутрішній процес дзеркального взаємовідображення суб'єктами один одного і самих себе в просторі різного роду інтеракцій. При цьому свідомості суб'єктів можуть бути неадекватно і спотворено відтворюючими предмет рефлексії і точку зору “Іншого” на цей предмет. Особливо значущою для семантичного розкриття п'ятої компоненти є теза, що рефлексія є не тільки заглиблення в себе і свої образи, вона також є проекцією “Я” на інших людей та взаємовідносини з ними.

Звертаючись до питання генезису емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, особливого значення набуває виділення сензитивного періоду в його розвитку. Як показують численні дослідження з психології підліткового та юнацького віку, для розвитку рефлексії оточення таким є підлітковий вік. Що стосується розвитку рефлексії відношення інших і очікуваного від інших відношення в загальній структурі емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, то становлення її в онтогенезі вивчено недостатньо, але можна припустити, що підлітковий вік є сензитивним і для розвитку рефлексії в спілкуванні.

Хоча внесок даної компоненти в пояснення загальної дисперсії порівняно з вищепереліченими компонентами мінімальний, її роль все-таки не можна недооцінювати, наприклад, тому, що практично вся дисперсія шкали “Відношення інших” пояснюється саме даною компонентою. Слід також враховувати, що два показники, які входять в п'яту компоненту, є протилежними за своїм психологічним значенням. Кореляція між ними є значущою і негативною ($r = -0,221$; $p < 0,001$) — тобто чим більше представники досліджуваної вибірки відчувають позитивне відношення з боку оточуючих, тим більшою мірою вони готові чекати негативного відношення і навпаки.

Це, на наш погляд, свідчить про нестабільність у досліджуваної групи емоційно-оцінних аспектів, які аналізуються крізь призму міжособистісних відносин. Не виключаємо, що це може бути пов'язано й з тим, що

в даному віковому періоді склад референтної групи достатньо великий і динамічно міняється.

Крім того, особистість у юності прагне до ідентифікації себе з великою кількістю нових осіб навколо себе: на зміну батькам, вчителям, старшим братам і сестрам приходять старші товариші, неформальні лідери молодіжних груп, популярні знаменитості тощо. Проте ідентифікація особистості в юнацькому періоді недостатньо стійка, що і відбивається в структурі п'ятої компоненти. В цілому дана компонента відображає сприйняття зворотного зв'язку від оточення.

Висновок. Метод головних компонент дозволив нам виявити узагальнену п'ятикомпонентну модель емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, загальна структура якої сформована з тісно взаємозв'язаних між собою окремих показників, а саме, з компонент "Осмисленість життя", "Дружність до власного Я", "Визнання цінності свого Я", "Близькість до свого Я", "Рефлексія оточення".

Отримана п'ятикомпонентна модель дозволяє розглядати емоційно-оцінне ставлення особистості до себе як єдиний психічний конструкт та характеризувати його якісно за конкретними параметрами.

Список використаних джерел

1. Пантилев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантилев. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. — 110 с.
2. Петровский А. В. Трехфакторная модель значимого другого / А. В. Петровский // Вопросы психологии. — 1991. — № 1. — С. 34–36.
3. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. — М.: Наука, 1957. — 367 с.
4. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е. Т. Соколова. — М.: Наука, 1989. — 129 с.
5. Столин В. В. Исследование эмоционально-ценностного отношения к себе с помощью методики управляемой проекции / В. В. Столин // Психологический журнал. — 1981. — Т. 2. — № 3. — С. 34–46.
6. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — 286 с. — (Першотвір).

О. И. Крошка

ассистент кафедры дифференциальной и экспериментальной психологии
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

**МОДЕЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОГО ОТНОШЕНИЯ
ЛИЧНОСТИ К СЕБЕ**

Резюме

В статье рассматриваются основные теоретико-методологические аспекты изучения эмоционально-оценочного отношения личности к себе. Изучение психологических особенностей эмоционально-оценочного отношения личности к себе, по мнению автора, невозможно без определения структуры эмоционально-оценочного отношения личности к себе. Приведена авторская пятикомпонентная модель эмоционально-оценочного отношения личности к себе.

Ключевые слова: эмоционально-оценочное отношение к себе, личность, самоотношение, самосознание, рефлексия.

O. Kroshka

teacher of departments of differential and experimental psychology
I. I. Mechnikov Odessa national university

**THE MODEL EMOTIONALLY-EVALUATION RELATION
OF PERSONALITY TO ITSELF**

Summary

In the article the basic are examined theoretico-methodological aspects of study emotionally-evaluation relation of personality to itself. Study of psychological features emotionally-evaluation relations of personality to itself, in opinion of author, it is impossible without determination of structure emotionally evaluation relation of personality to itself. An author fivecomponent model is resulted emotionally-evaluation relation of personality to itself.

Key words: emotionally-evaluation relation to itself, personality, self-attitude, consciousness, reflection.